

УВОЂЕЊЕ ШАХА У ШКОЛСКИ СИСТЕМ

У шаху је недвосмислено садржана вишевековна животна мудрост и богато искуство. Да му припада место и у школама препознали су у многим земљама, тако да је шах нашао своје место у школским системима у Русији (а посебно њеној малој републици Калмикији, где је програмом обухваћено преко 26 хиљада ученика, тако да се већ могу похвалити двома титулама европских првака у млађим узрастним групама, за које су заслужни Ернесто Инаркијев и Санан Сјугиров), Канади (кроз програм „Шах и матиш“, који је постигао невероватан успех и масовност), САД (програм „Шах у школе“ у Њујорку, али и специјализовани програми за девојчице, које води бивша светска првакиња Жужа Полгар, и мањинске заједнице, којима се у потпуности посветио први афроамерички велемајстор Морис Ешли), Немачкој, Шпанији, Великој Британији, Француској, Молдавији, Кини, Мексику, Куби, Аргентини, Чилеу, Венецуели, Словенији, Црној Гори, итд.

Општи светски трендови говоре у прилог развоја школског, али и аматерског шаха. Експлозија популарности шаха на школском нивоу најбоље се може пратити у САД, где се под покровитељством Жуже Полгар одржава завршни свеамерички изборни турнир, а најуспешније шахисткиње добијају стипендије за Универзитет Тексас у Даласу (УТД), који је уз Универзитет Мериленд у Балтимору и Вебстер један од три светска универзитета који додељују стипендије студентима по основу њихових шаховских достигнућа. УТД је такође и један од два светска универзитета на којима постоји високошколски програм посвећен образовању у шаху. У циљу повезивања са овом престижном институцијом, 20. октобра 2006. године преко интернета је одржан први меч у оквиру Трансатлантског купа између екипе Универзитета у Београду и Универзитета Тексас у Даласу. Меч се завршио победом нашег тима од $8\frac{1}{2}:7\frac{1}{2}$, у наредна три меча славиле су колеге из Даласа са $11:5$, $12\frac{1}{2}:3\frac{1}{2}$ и $8\frac{1}{2}:7\frac{1}{2}$, затим је тријумфовао Београд са $11\frac{1}{2}:4\frac{1}{2}$, уз присуство Владе Дивца, председника Олимпијског комитета Србије, а после десет мечева, резултат је нерешен – $5:5$. Успостављени су и контакти са колегама из Русије, а наша некадашња шампионка и репрезентативка Сања Вуксановић и стручни сарадник Шаховског савеза Војводине Данко Бокан, дипломирани шаховски тренери са Државног централног института за физичку културу у Москви, коаутори су два уџбеника за ученике првог разреда основних школа (Вуксановић/Марковић: „3, 4, позор – шах!“; Бокан/Декић: „Шаховске чаролије“).

Дугогодишња богата шаховска традиција и многобројни такмичарски успеси који су годинама чинили некадашњу СФРЈ другом шаховском нацијом на свету (иза неприкосновеног гиганта СССР-а) обавезују да се у Србији не прекине та драгоценост¹ и очува племенити дух краљевске игре. На основу података добијених из личне архиве потпредседника Шаховског савеза Србије Боривоја Жарића сазнајемо да је још далеке 1876. забележен покушај оснивања шаховског клуба у Зрењанину, да би 1882. био основан Београдски шаховски клуб (БШК), који је 1886. као први на Балкану издао шаховска правила. „Политика“ и „Мали журнал“ 1905. доносе прве шаховске вести, а 1929. „Политика“ уводи редовну шаховску рубрику, која се одржала до данашњих дана. Из садашње перспективе готово визионарски делује покушај увођења шаха у школе 1935. године од стране тадашњег Министарства просвете.

Реформа школског система у Србији омогућава да шах као изборни предмет нађе своје место у наставном плану и програму од првог до осмог разреда основних школа. Дружење шестогодишњака са шахом на нивоу игре и развијања маште потпуно је у складу са описном природом оцена којима се вреднује учинак ђака-првака. На тај начин стичу се услови да се деца која су тек закорачила у школски систем потпуно растерећено упознају са основама ове племените игре. На основу овако стеченог искуства претпоставка је да ће полазници изборне наставе у првом разреду желети да продуже дружење са шахом и рад на свом усавршавању и у разредима који следе. Предмет се предаје у прва четири разреда основне школе једанпут (1) седмично, тако да је фонд часова укупно 36 часова годишње, а од 28. јануара 2007. године то је проширено и на разреде од петог до осмог.

Током прве године учења, кроз упознавање квадратне црно-беле табле као попришта ове игре савршеног склада, ученици усвајају просторне релације кроз концепте поља, линија, редова и дијагонала. Дружење са шаховским фигурама и њиховим кретањем приближава их знањима из геометрије, док кроз однос релативних вредности фигура (пешак = 1, скакач и ловац = 3, топ = 5, дама = 10) стичу и основе из аритметике, али и поуке о вођењу бриге о вредностима које су им

¹ Према званичном рангирању које двомесечно објављује Светска шаховска федерација (ФИДЕ), Србија се фебруара 2016. године налази на 19. месту по просечном рејтингу десет најуспешнијих активних такмичара (наш најбоље пласирани играч је Иван Иванишевић, који се налази на 78. месту на свету). Овај показатељ је у диспропорцији са 4. местом које заузимамо по броју играча са међународним титулама (578), односно 9. местом по броју међународно рејтингованих активних играча (4121), и указује на неискоришћеност ширине и квалитета шаховске базе као људског ресурса.

поверене на чување. Постављање фигура на почетна поља пример је за организацију и уредност, чиме се неупоредиво лакше усвајају и неки „непопуларни“ свакодневни захтеви, као што је одлагање ствари (нпр. школског прибора, одевних предмета, играчака, итд.) на одговарајућа места. Упознавање са шаховском нотацијом, где се као прелазни модел користи популарна игра „подморница“, и концепт записивања потеза подстицајно делује на усавршавање вештина читања и писања, са којима се срећу у оквиру обавезних предмета.

На основу свега наведеног јасно је да се приликом учења шаха природно преплићу васпитна и образовна функција. Шах нас доводи у симулације животних ситуација, где логика игре подстиче исправна решења. Као пример можемо да наведемо ситуацију у којој се ђак-првак налази на пешачком прелазу, а на семафору за пешаке је црвено светло. За малог шахисту све је јасно: на потезу је противник (у овом случају то су аутомобили), тако да треба бити стрпљив и сачекати свој потез. Када се појави зелено светло за пешаке, то је као да је противник завршио свој потез и притиснуо сат, тако да је сад ред на њега да у предвиђеном времену пређе улицу, то јест „одигра свој потез“.

I. ОПШТИ ЦИЉЕВИ

Њујоршка непрофитна образовна организација „Шах у школе“, духовни парњак и покрет истог имена као и онај који је седамдесетих и осамдесетих година у нашој земљи благотворне ефекте бављења шахом преносио из генерације у генерацију школске деце, говори о шаху као „игри имагинације и стратегије, која обезбеђује правила, поредак и могућности за интелектуални раст“.

Сама реч „игра“ повлачи са собом и асоцијацију на мање озбиљне, необавезне садржаје. Поука Фридриха Шилера да је „човек потпуно човек тамо где се игра“ налази своју потврду у раду холандског историчара културе Јохана Хојцинге "Homo Ludens" (то јест, „Човек који се игра“), који недвосмислено указује на чињеницу да игра претходи култури. У својој недељној колумни у дневном листу „Данас“, доајен нашег новинарства и публицистике и некадашњи шаховски репрезентативац и државни шампион Никола Караклајић о томе је писао: „Праисторијски човек се прво играо, па после правио цртеже по пећинама. Код животиња је игра увод у живот који настаје. Тек рођено маче прво научи да се игра, па тек онда да лови мишеве. Зато и кажу да је игра у ствари – имитација живота! Деца се у игри поистовећују са ситуацијама у животу. Играјући се луткама, девојчице се припремају за материнство. Дечаци више воле борбу („каубоји и

индијанци“), оружје и „пуцачке“ видео-игрице, спремајући се тако за сутрашњу борбу у животу. Тако нас и шах доводи у ситуације које симулирају живот...“.

Још 1825. године у образовном пројекту који је пратио нацрт Устава новоосноване Боливије, велики ослободилац Симон Боливар говорио је о томе да су „игре и рекреација подједнако неопходни деци као и храна, јер то захтева њихово физичко и морално стање“, и да се „подједнако корисним и исправним сматрају игре лоптом и шах“. Уколико бисмо следили аналогију са физичким васпитањем, где свакако није циљ да се од свих ученика створе врхунски спортисти, постаје јаснија улога шаха у правилном развоју детета.

Истраживања спроведена у оквиру помињаног њујоршког пројекта недвосмислено указују на позитиван утицај шаха на успех током школовања, али и на његов допринос развоју емоционалне интелигенције. Стицање просторне интелигенције, овладавање писаним текстом, прихватање знакова и симбола, развитак пажње и самоконтроле, рационална употреба времена и његово структурирање, независно размишљање и тежња за сталним усавршавањем, уз уважавање туђег мишљења и начела фер-плеја, драгоцене су животне лекције и припрема за оно што следи.

Позитиван утицај шаха тиме се не исцрпљује. У истраживачком раду „Зашто предавати шах у школама?“, који је председник Шаховске федерације Венецуеле професор Увенцио Бланко објавио под покровитељством Светске шаховске федерације, указује се на применљивост шаха као заштитног окриља у оквиру кампања против дроге и насиља, док у оквиру његове превентивне функције спада и смањивање изостанака из школе, као и смислено реструктурирање слободног времена.

У прилог томе говори још један цитат из колумне Николе Караклајића: „Министарство просвете Канаде је 2002. године (...) организовало велику акцију у Квебеку под називом »Мат насиљу«. Шах је узет као симбол заједничког живота и разумевања још у основној школи. Расписан је и конкурс за најбоље написе, цртеже, стихове, идеје на тему »шта сам спреман да учиним за своје школске другове«. Од 24,000 приспелих радова одабрани су најбољи и тако се појавила збирка »Како се гради мир«. На завршној свечаности преко 500 ђака се такмичило у шаху за титулу »шампиона мира«. Од професора једне школе чули смо и ово: »Млади су свакодневно изложени агесији, како у школи, тако и код куће. Поремећене су моралне вредности. Расизам и сиромаштво су узроци агесије чије

су жртве сама деца. А агресија је недостатак способности изражавања речима. Она не мора бити начин живота, нити фаталност. Омладина која нас окружује сања о свету мира, сарадње, солидарности и очувању природе. Немамо право да их разочарамо, треба их саслушати и подржати. Овај зборник је подстрек за оне који би да промене свет! Одзив са 24,000 радова знак је наде!«.

II. НАЧИН ОСТВАРИВАЊА ПРОГРАМА

Компаративни метод остаје незаобилазан за остваривање наставног плана и програма предмета „Шах“, због сталне потребе да се симболизам шаховске игре као парадигме самог живота ставља у ужи и шири контекст. На тај начин шах се може схватити као перманентно дидактичко средство за лакше савлађивање драгоцених животних лекција.

Да би се организовала квалитетна настава примерена потребама и могућностима ученика основних школа, неопходно је водити рачуна о три групе основних параметара:

II.1. Предметни параметри

Садржаји који се проучавају у оквиру овог предмета део су опште шаховске културе, која афирмише ову древну игру као друштвено прихватљив модел за сагледавање животних законитости кроз симболику шаховског надметања двеју супротстављених страна. Тринаести светски првак и можда и највећи шампион свих времена Гари Каспаров говорио је о томе да су „креативност, имагинација и интуиција (...) незаменљиви, баш као и чврст карактер; али, победа долази само кроз борбу“. На тај начин прегнуће и вољни моменат избијају у први план, пружајући ослонац младој особи која се налази у деликатној животној фази, у којој се од ње очекује да одговори захтевима које пред њега/њу поставља школски систем.

Како се седмогодишњаци налазе у раној фази когнитивног развоја, коју, према Пијажеовој класификацији, карактеришу „конкретне логичке операције“, они тек стичу основне представе о низовима, поретку и класификацији, што између осталог чини основ за свеобухватно разумевање појма броја. Шах им природно помаже у усвајању, а затим и консолидацији ових знања и на тај начин се деца припремају за оно што следи око девете или десете године живота, нпр. обухватније разумевање математичких операција. Кроз савлађивање шаховске

нотације, даје се значајан подстицај развоју вештина читања и писања, али се постиже и напредак у разумевању просторне организације, пре свега кроз концепте хоризонталности и вертикалности, као претеча координатних система, али и дискриминације латерализованости, за чије су остваривање веома погодни захтеви за правилном оријентацијом шаховске табле: у односу на белог и црнога, тј. црну боју поља у играчевом левом углу, али и постављање дама на поља исте боје, а краљева на поља супротне боје од фигуре која се на њему налази. Проучавање шаха требало би да подстакне и напредак логичког мишљења и способности генерализације, а посебно је драгоцену поуку легендарног светског шампиона Емануела Ласкера, доктора филозофских наука, који је наглашавао да путем шаха треба „подучавати о независном размишљању и просуђивању“.

II.2. Наставни параметри

Теоријска настава из изборног предмета „Шах“ пружа минималан скуп фундаменталних знања која су неопходна да би се овладало свим правилима и општом културом шаховске игре. На овом аспекту наставе треба инсистирати у оноликој мери колико је потребно да се ученицима пруже најосновније информације на основу којих би, пре свега кроз многобројне практичне примере и животне аналогije, могли да самостално откривају огромно богатство света шаха. Стога, кад год је то могуће, предметни наставник у улози модератора треба да издвоји довољно времена за практичну наставу у виду решавања примера на демонстрационој табли и кроз тестове, али и кроз проигравање у паровима.

II.3. Параметри окружења и остали параметри

У зависности од непосредног окружења у којем се налази школа, пожељно је користити предности локалних ресурса и неговати контакте са оближњим шаховским клубовима. Уколико постоје могућности, природно је најмотивисаније укључити у рад шаховске секције, организовати гостовања неког од такмичарски активних шахиста из непосредног окружења, уз могућност одигравања симултанке против заинтересованих ученика. Препорука је да се на крају школске године, као могућност да се систематизује и рекапитулира усвојено знање у овом изборном предмету, организује дружење (боље него такмичење, пошто би неуспех могао да обесхрабри децу са мање развијеном толеранцијом на фрустрацију) међу ученицима првог разреда, где би у условима одигравања шаховских партија уз поштовање турнирских правила показали која су знања стекли током наставног циклуса.